

ІННОВАЦІЙНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У РУСЛІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ ТЕОРІЇ

*Ігнатович Олена Михайлівна,
кандидат психологічних наук,
завідувач відділу профорієнтації та
психології професійного розвитку,
Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПНУ*

В статье рассматриваются концептуальные положения культурно-исторической теории как методологическая основа изучения проблемы развития инновационной культуры педагогических работников. Излагаются рабочие определения инновационной культуры, приводятся и анализируются результаты исследования инновационной культуры педагогических работников общеобразовательных учебных заведений Украины.

У статті розглядаються концептуальні положення культурно-історичної теорії як методологічна основа вивчення проблеми розвитку інноваційної культури педагогічних працівників. Викладаються робочі визначення інноваційної культури, наводяться й аналізуються результати дослідження інноваційної культури педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів України.

In the article are examined the base positions of cultural and historical theory as methodological basis of study of problem of development of innovative culture of pedagogical workers. In the work are expounded workings determinations of innovative culture, are resulted and analysed the results of research of innovative culture of pedagogical workers of general educational establishments of Ukraine.

Культурно-історична теорія розвитку, що розроблена в 20-30 рр. ХХ століття видатним психологом Л.Виготським за участю його учнів та співробітників О.Леонтьєва, О.Лурії, О.Запорожця, Д.Ельконіна, Л.Божович, Л.Славіної, була інноваційною для свого часу психологічною концепцією, яка зробила вплив на розвиток світової психологічної думки. В ході визначення власних поглядів на розвиток особистості її автор спочатку спирався на поняття реакції. Провідною для розвитку особистості Л.Виготський вважав особливу реакцію – мовленнєву. Її особливість автор культурно-історичної теорії вбачав у тому, що вона соціальна, тобто припускає процес спілкування, має наявний психологічний зміст – значення слова, відтворює елемент культури у слові. У поєднанні цих аспектів Л.Виготський прагнув пояснити будь-який феномен психічного життя людини. В процесі становлення поглядів вченого на розвиток особистості, він відійшов від поняття мовленнєвої реакції та став вивчати психічні функції. Поняття функції було сформульоване функціональним напрямом, у руслі якого функції психіки трактувалися за типом функцій організму. Суть нововведення Л.Виготського виявляється в тому, що він включив до структури психічної функції особливі регулятори, а власне – знаки, які створює культура, та розпочав роботу з вивчення змін, які здійснює знак у традиційних психологічних об'єктах таких, як увага, пам'ять, мислення. Мовленнєвий знак, за Л.Виготським, це також своєрідне знаряддя, але особливе. Особливість мовленнєвого знаку вчений вбачав у тому, що слово є універсальним знаряддям, яке змінює психічні функції, на основі чого існує можливість пояснення вербального і символічного характеру когнітивних процесів в людини [1].

Новизна поглядів Л.Виготського полягала не тільки в ідеї про те, що вищі психічні функції формуються за допомогою психологічного знаряддя. В результаті критичного осмислення досвіду гештальт-психології французької психологічної школи вчений ввів поняття психологічної системи. Її компонентами є взаємопов'язані функції. В процесі виконання спільної діяльності та спілкування розвивається не окрема функція, а цілісна система

функцій. При цьому в різні вікові періоди співвідношення функцій змінюється. Врахувавши наукові погляди Ж.Піаже, Л.Виготський трактував процес розвитку вищих психічних функцій особистості як інтеріоризацію. Будь-яка функція виникає спершу між людьми, а потім привласнюється особистістю [2].

Отже, згідно з культурно-історичною теорією, провідна закономірність розвитку психіки полягає в інтеріоризації структури соціально-символічної діяльності. В результаті попередня структура психічних функцій як «природних» змінюється, опосередковується інтеріоризованими знаками, психічні функції стають «культурними». Ззовні це виявляється в тому, що вони набувають усвідомленості та довільності. В ході інтеріоризації структура зовнішньої діяльності згортається для того, щоб знову трансформуватися і розготатися в процесі екстеріоризації, коли на основі психічної функції будується «зовнішня» соціальна діяльність [3, 141].

Теорія Л.Виготського підлягала критиці, у тому числі і з боку деяких його учнів за протиставлення «природних» і «культурних» психічних функцій, за розуміння механізму соціалізації як механізму, що пов'язаний з засвоєнням знаково-символічних (мовленнєвих) форм; за недооцінку ролі предметно-практичної діяльності людини. Останній аргумент став вихідним при розробці учнями Л.Виготського концепції структури діяльності в психології. У наш час звернення до культурно-історичної теорії пов'язане з аналізом процесів спілкування, з вивченням діалогічного характеру низки когнітивних процесів, з використанням в психології структурно-семіотичних процесів, з визначенням генетично-моделюючого підходу [3, 142].

Подальші дослідження, проведені видатними психологами, які продовжували розвивати ідеї Л.Виготського, підкреслюють особливу роль культури, діяльності та спілкування в розвитку особистості. Так, Л.Божович у розробленій нею концепції формування особистості у дитячому віці, визначила основні чинники і перехідні періоди формування особистості, розглядаючи спрямованість особистості як основу її становлення та формування довільності поведінки. Розвиваючи ідею Л.Виготського про те, що психічні функції

особистості розвиваються в процесі засвоєння культури та залучення до діяльності й спілкування, Л.Божович наголошує на тому, що розвиток особистості відбувається завдяки активному відображенню дійсності, шляхом засвоєння продуктів людської праці та культури, «...має свою внутрішню логіку, свої власні закономірності, а не є пасивним відображенням дійсності, в умовах якої цей розвиток здійснюється» [4, 144].

О.Леонтьєв в змісті розробленої ним психологічної теорії діяльності розвинув ідею Л.Виготського про провідний вид діяльності. Значення провідної діяльності для розвитку особистості залежить від того, що відкриває для себе і засвоює людина в процесі її виконання. У провідній діяльності виникають і перебудовуються основні психічні процеси, відбуваються зміни психологічних особливостей особистості на певній стадії розвитку. О.Леонтьєв надавав особливого значення конкретним видам діяльності, зазначивши, що кожний з них «відповідає певній потребі суб'єкта, тягнеться до предмету цієї потреби, згасає в результаті її задоволення та відтворюється знову – можливо вже в зовсім нових умовах» [5, 102].

Ю.Гіппенрейтер у розробленому нею курсі лекцій «Вступ до загальної психології» визначила три основні частини в структурі та змісті культурно-історичної теорії розвитку: людина та природа; людина та її власна психіка; генетичні аспекти. Перша частина відноситься до загальнопсихологічних передумов цієї теорії та включає положення про те, що людина оволодіває природою, змінює її завдяки використанню засобів впливу на природу, розвитку матеріального виробництва. Друга частина внутрішньо, змістовно пов'язана з першою. В ній розкривається положення про те, що здатність людини до оволодіння природою призвела до виникнення у неї здатності володіти власною психікою, про що свідчать довільні форми діяльності або вищі психічні функції. Подібно тому як людина оволодіває природою за допомогою знаряддя, вона оволодіває власною поведінкою також за допомогою особливого знаряддя – психологічного, що виникає в процесі культурно-історичного розвитку людини. Тобто вищі психічні функції мають

опосередковану структуру. Третя частина теорії містить положення про перетворення інтерпсихологічних відносин в інтрапсихологічні, що за Л.Виготським є процесом інтеріоризації відносин управління в змісті сумісної діяльності та засобів-знаків [6, 206-212].

В наш час відбулися кардинальні зміни взаємовідносин суб'єкта з оточенням (комп'ютеризація, Інтернет, інформаційні технології, нанотехнології тощо). Тому, було б доцільним, у відповідності до вище визначених методологічних положень культурно-історичної теорії розвитку, зауважити на наступних аспектах. Сучасна людина не просто впливає на природу, опановуючи культуру, а творить нові елементи культури, змінюючи саму себе та природу. Функції творення, відтворення та трансляції культури, у тому числі й інноваційної, виконують, більшою мірою, педагогічні працівники. Тому особливого значення набуває розвиток особистості інноваційного педагога в процесі інноваційної педагогічної діяльності, необхідною умовою чого є оволодіння педагогом суспільно-історичним досвідом інноваційної культури. Психологічне знаряддя, знаки, які є носієм значення інноваційної педагогічної діяльності, її суб'єктивних смислів для педагога в процесі інтеріоризації стають цінними для нього та опосередковують психічні функції, що необхідні для здійснення інноваційної педагогічної діяльності. У такий спосіб сукупність вищих психічних функцій (довільні увага, пам'ять, мислення та ін.), що опосередковуються цінностями фахової інноваційної культури педагогічних працівників в ході виконання завдань інноваційної педагогічної діяльності, забезпечують становлення та розвиток інноваційного інтелекту особистості, на основі функціонування якого формується здатність особистості створювати нові елементи інноваційної культури та змінюватися самій, виявляючи творчу самодіяльність.

Таким чином, творчість Л.Виготського та його послідовників істотно розширила уявлення психології про розвиток психіки, її функцій та стала, у даному випадку, методологічним підґрунтям для уточнення змістового наповнення поняття інноваційної культури педагогічних працівників та її

вивчення. За нашою думкою, культурно-історична теорія розвитку має відповідне для вирішення цих завдань методологічне підґрунтя. Методологічні положення культурно-історичної теорії розвитку дозволяють визначити інноваційну культуру як досвід (сукупність знань, умінь, навичків, способів діяльності, цінностей), що набуває особистість в процесі інноваційної діяльності, і що забезпечує розвиток інноваційної особистості.

Інноваційна культура педагогічних працівників – досвід інноваційної педагогічної діяльності (сукупність знань, засобів та способів інноваційної педагогічної, цінностей), що формується протягом історичного періоду розвитку інноваційної педагогічної спільноти. Інноваційна культура особистості – здатність особистості до створення нових елементів цього досвіду і самотворення (саморозвитку), що формується в процесі інноваційної педагогічної діяльності на основі оволодіння й засвоєння необхідних для цього, раніше створених інноваційною педагогічною спільнотою елементів інноваційної культури.

Розвиток інноваційної культури особистості педагогічного працівника відбувається в процесі залучення традиційного педагога до суспільно-історичного досвіду інноваційної культури, засвоєння цього досвіду, включення в інноваційну педагогічну діяльність, інтеріоризації досвіду і структури інноваційної педагогічної діяльності, перетворення інтерпсихічної взаємодії в інтрапсихічну дію, усвідомлення себе інноваційним педагогом, становлення індивідуальної інноваційної культури. Коли інноваційна педагогічна діяльність особистості досягає вищого вияву – творчої самодіяльності, стає можливим самотворення особистості та творення інноваційної культури, здійснюється вливання її індивідуальної форми у колективну. Процес залучення особистості педагога до суспільно-історичного досвіду інноваційної культури є за своєю суттю процесом взаємодії педагога в ході інноваційної педагогічної діяльності з іншими носіями інноваційної культури, тобто має суб'єкт-суб'єктний характер. У такий спосіб, інноваційна

культура педагогічних працівників є умовою та результатом розвитку особистості інноваційного педагога.

Визначення психологічних особливостей розвитку інноваційної культури педагогічних працівників вимагає проведення складних комплексних досліджень. Так, в ході емпіричного дослідження 154 педагогічних працівників позашкільних та загальноосвітніх навчальних закладів України нами виявлено 17,66 % педагогів з низьким рівнем розвитку інноваційної культури, які відрізняються несприйнятливістю до педагогічних інновацій, недостатнім рівнем інноваційної компетентності, неготовністю до здійснення інноваційної педагогічної діяльності та пасивністю в ній, несформованістю в них системи цінностей інноваційної культури. З середнім рівнем інноваційної культури виявлено 69,49 % педагогів, яким властиві: сприйнятливість до нового, достатній рівень фахових і спеціальних знань та ключових і спеціальних компетенцій, готовність до виконання завдань інноваційної педагогічної діяльності з впровадження педагогічних новацій, інноваційна активність на рівні використання та розповсюдження педагогічних інновацій, а також сформованість системи цінностей інноваційної культури. Педагогічні працівники з високим рівнем інноваційної культури (12,85 %) характеризуються: високою інноваційною сприйнятливістю, високим рівнем фахових і спеціальних знань та ключових і спеціальних компетенцій, готовністю до виконання завдань інноваційної педагогічної діяльності з впровадження та створення педагогічних новацій, інноваційною активністю на рівні творчої самодіяльності та створення педагогічних новацій, сформованістю системи цінностей інноваційної культури та здатністю їх ієрархізувати.

Аналіз результатів, отриманих у різних вікових групах педагогічних працівників шкіл і позашкільних закладів свідчить, що кожна з цих груп має певні особливості. Представники цих груп відрізняються структурою інноваційної культури і особливостями міжструктурних зв'язків. Так, у першій групі педагогічних працівників (25-40 років) відслідковується тенденція до

інтегрованості і внутрішньої узгодженості компонентів інноваційної культури. У другій групі педагогічних працівників (41-60 років) інтегрованість та внутрішня узгодженість компонентів інноваційної культури виражена на більш низькому рівні. Про це свідчить менша кількість кореляційних зв'язків. У представників даної групи спостерігається тенденція достовірних зв'язків ($p \leq 0,1$) між фаховою та інноваційною компетентністю й загальним рівнем розвитку інноваційної культури, а у першій групі – між інноваційною спрямованістю особистості, готовністю до інноваційної діяльності, інноваційною активністю, інноваційною сприйнятливістю, фаховою та інноваційною компетентністю і загальним рівнем розвитку інноваційної культури особистості.

На основі цього можна зробити висновок, що у більш молодшому віці в основі функціонування і розвитку інноваційної культури особистості полягає активний пошук засобів реалізації внутрішнього особистісного потенціалу, шляхів реалізації потреби молодих педагогів у пізнанні, творчості, у досягненнях, а у старшому віці пошук нового зужується до використання засобів, які вже є усталеними, зафіксованими, що зменшує сприйнятливість особистості до нового. При цьому, якщо розглядати єдність компонентів інноваційної культури педагогічних працівників у її цілісній психологічній структурі на різних рівнях її розвитку (високому, середньому, низькому), то у педагогічних працівників з високим та середнім рівнем інтегрованість компонентів у психологічній структурі інноваційної культури вища, ніж у педагогів з низьким рівнем. Ця тенденція прослідковується у досліджуваних незалежно від їх віку.

За результатами дослідження структури інноваційної культури педагогічних працівників загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів було здійснено їх класифікацію за психологічним профілем особистості інноваційного педагогічного працівника: 1,6 % педагогів-новаторів, які створюють педагогічні новації - нові елементи фахової інноваційної культури; 8,23 % педагогів-генераторів, які розвивають педагогічні новації, обираючи

більш ефективні, оптимальні; 14,5 % педагогів-інституалізаторів, які перетворюють педагогічні новації в наукове знання, інституалізують їх (відтворюють у таких описових формах, як наукова стаття, методика, концепція, теорія тощо), вводять до системи знань педагогічної науки; 38,07 % педагогів-інноваторів, які безпосередньо здійснюють процес нововведення, впроваджують інституалізовану педагогічну новацію в педагогічну практику; 37,6 % педагогів-традиціоналізаторів, які використовують педагогічну інновацію, розповсюджуючи її та перетворюючи в педагогічну традицію.

Отже, інноваційний педагог характеризується здатністю до створення нових елементів інноваційної культури та самотворення, усвідомлення себе як суб'єкта інноваційної педагогічної діяльності, носія та творця інноваційної культури, що формується протягом історичного періоду розвитку інноваційної педагогічної спільноти, засвоюється, привласнюється та розвивається особистістю в процесі інноваційної педагогічної діяльності.

Список літератури:

1. *Психологічна енциклопедія* / авт.–упоряд. О.М. Степанов. – К.: “Академвидав”, 2006 – 424 с.
2. *Психологический словарь* / [под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова]. – М.: Педагогика–Пресс, 2001. – 440 с.
3. *Большой толковый психологический словарь* [Ребер Артур (Penquin); – пер. с англ.] – М.: Вече, АСТ, 2000. – 592 с. – Том 1 (А–О).
4. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте: психол. иссл. / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
5. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – Изд. 2–е. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
6. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: курс лекцій / Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: ЧеРо, 1996. – 336с.

Заявка

Прізвище, ім'я та по батькові	Ігнатович Олена Михайлівна
Вчений ступінь, вчене звання	Кандидат психологічних наук
Установа	Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПНУ
Посада	Завідувач відділу профорієнтації та психології професійного розвитку
Адреса	Київ, 01013, в. Баренбойма б.13, к.75
Телефон	м.т.099-339-54-57
E-mail	lena_ignat70@ukr.net
Напрямок роботи конференції	Теоретико-методологічні засади демократизації і гуманізації освіти обдарованої та талановитої молоді
Повна назва доповіді	Інноваційна культура педагогічних працівників у руслі культурно-історичної теорії